

Александра В Милошевић¹
Милијана Петковић Костић²

САВРЕМЕНИ (АНТИ)УРБАНИЗАМ И УРБАН(Т)ИСТИ: О УЛОЗИ И ОДГОВОРНОСТИ

CONTEMPORARY (ANTI)URBANISM AND (ANTI)URBANISTS: THE ROLE AND RESPONSIBILITY

РЕЗИМЕ: У постсоцијалистичком периоду у Србији, Закон који регулише урбанистичку област се значајно мењао; са сваком променом урбанистима је одузимана моћ деловања, да би се претворили у техничке цртаче моћницима на више нивоа. Урбанисти данас немају глас у процесу доношења одлука, њихова стручност је на захтеваном минимуму, а одговорност на индивидуалном нивоу. Последњих година појавила се агресивна изградња на уштрб квалитета живота становника градова, која озбиљно напада јавни интерес и садржаје. Ситуација у урбанизму се претворила у скуп неравнотеже и сукоба политике и профита са једне и преосталог ентузијазма струке и грађана са друге стране. Игнорисање озбиљних урбанистичких проблема доводи до вишедеценијске непоправљиве штете у простору, што нас удаљава од градова уз подсећање на анти-урбанизам. Овај рад даје осврт на данашњу ситуацију из позиције урбанисте – архитекте и пејзажног архитекте.

Кључне речи: урбанизам, анти-урбанизам, пејзажни урбанизам, актери планског процеса

ABSTRACT: In the post-socialist period in Serbia, urban planning legislation has undergone significant changes. This change formed a new structure of power, degrading the role of urban planners into the role of infographic professionals. Urban planners today have no participation in the decision-making process, their expertise is at the required minimum, and responsibility at the individual level. In recent years, aggressive construction has significantly impacted urban environment, degrading the quality of city life and compromising the public interest and facilities. Urban planning process is characterised by conflicts and imbalance between profit and political actors on one side, and the enthusiasm of professional minorities and civil actors on the other. Ignoring serious problems in urban planning process, leads to irreparable long - term damage to the urban space, which in turn drives people outside of the city as a reminiscent of anti-urbanism. This paper shows two perspectives on current situation of urban planning, seen through the medium of architecture and landscape architecture.

Keywords: urbanism, anti-urbanism, landscape urbanism, urban planning process actors

1. УВОД

Анти-урбанизам као интелектуална струја и правац друштвених наука, базиран је на критици града као друштвеног облика. Развијен у доба убрзане индустријализације и урбанизације током 19. века, анти-урбанизам ишчезава растом градова и њиховим насељавањем. Град, огледало (...) историје, класне структуре и културе (Glass 1989), данас, у савременом добу 21. века, бори се за сопствену хуманизацију холистичког гледишта града по мери човека.

Урбанизам као научна, друштвена и стручна дисциплина, према општој дефиницији, бави се истраживањем, проучавањем и применом принципа на којим је потребно обликовати, уређивати и користити простор. Иако живимо у временима окретању човека природи, процесу деурбанизације, за разлику од високоразвијених земаља, у Србији се ипак мали број одлучује за напуштање града и одлазак на село, тако да савремени анти-урбанизам се тешко може посматрати кроз призму идеализовања руризма, већ више као сложени приступ у социјалном, економском и политичком контексту, који занемарује вредности инклузије, разноликости и отворености. Анти-урбанизам савременог доба фаворизује приватизацију, где се преклапа урбанистички идеал са инвестиционим стратегијама, по мери и уз контролу елитистичких група.

Пејзажни урбанизам је теорија у урбанизму која промовише коришћење принципа пејзажног пројектовања, уместо архитектуре. Овакав приступ види пејзажног архитекту као урбанисту нашег доба који примењује овај метод као успешнији алат у организовању градова и побољшању урбаног искуства. Пејзажни урбанизам се у последњих петнаест година развио превасходно теоретски, где је и остао, далеко од кохерентне доктрине. Ова теорија описује могућност стварања урбаних ефеката који су се, традиционално, постизали кроз изградњу објеката путем организације

¹ Александра В Милошевић, дипл.инж.арх, виши самостални планер, ЈП Завод за урбанизам Ниш, aleksandra.milosevic@zurbnis.rs

² Милијана Петковић Костић, дипл.инж.пејз.арх, виши самостални планер, ЈП Завод за урбанизам Ниш, milijana.petkovic-kostic@zurbnis.rs

хоризонталних површина (Waldheim, 2016). Валдхајм је дао име овом покрету “Пејзажни урбанизам” видећи пејзажну архитектуру као медијума урбаног реда савремених градова.

2. УЛОГА И ОДГОВОРНОСТ УРБАНИСТЕ

Урбаниста је по дефиницији специјалиста који пројектује распоред специфичних функција географског простора са циљем ефикасног задовољења потреба његових становника и корисника, а у складу са захтевима просторног и друштвеног поретка, заштите архитектонских и пејзажних вредности, заштите природне средине и рационалности структура насеља и инфраструктурних мрежа. Професионално, урбаниста се бави питањима урбанистичког планирања и унапређења урбаних простора, у циљу побољшања квалитета живота у урбаним целинама. Бити урбаниста подразумева широко, интердисциплинарно знање и међуљудске вештине. Сумирано напред наведено, урбаниста одређује шта је граду и његовим становницима потребно. У пракси, урбаниста има два избора: а) да се ослања на сопствену мултидисциплинарност и применом интегрисаних решења у ослањању на законе, стратегије, правила струке и сопствену креативност понуди решење, или б) да се ослања на законе тржишта, инвеститоре и политику, утемељене према економској вредности и елитистичком интересу.

На основу примера праксе, компетентност урбанисте се данас, у ери мерења квалитета простора капиталом и добити, огледа у способности балансирања у проналажењу двостраног начина тумачења јавних политика, правног и планског основа, а заклањању иза феномена „везаних руку“ обавезе поштовања дефинисаних параметара. Тако ледине постају густо насељени стамбени простори незадовољавајуће инсолације, проветравања, без зеленила, дечијих игралишта и осталог јавног отвореног простора, што кориснике тог простора враћа век уназад у искривљено протумачене корбизјеовске машине за становање и једноличан депресиван простор без значајније друштвене интеракције. А урбаниста добија епитет успешног са тенденцијом напредовања ка будућем експерту урбанистичке области, за шта се квалификује бирајући пут б). Урбаниста из првог случаја који је изабрао пут а) кроз каријеру, тзв. поливалентни идеалиста, бива склоњен у страну, оријентисан ка безинтересном простору, где не може „направити штету“. Феномен прављења штете инвеститору има немерљиво мање консеквенце у односу на штету коју политички охрабрен инвеститор може направити јавном интересу и простору, али мишљења различитих актера у урбанистичком процесу се не подударају.

Стручност урбанисте започето академским образовањем, у пракси се дијаметрално мења затеченом ситуацијом изграђеног простора, законским и подзаконским актима. Урбаниста на почетку каријере ослања се на документа из матичне урбанистичке куће, која реплицира и прилагођава конкретној ситуацији, обликујући се према интересу „јачег“ у систему планирања са минимумом ограничења. Одговорност урбанисте је индивидуална, покривена личном лиценцом, која ни у ком случају не одражава професионалну компетентност урбанисте, што све чешће резултира урбанистичким грешкама данашњице, чије консеквенце се осећају вишегенерацијски. Осетљиво питање које се поставља урбанистима, питање је не само стручности, већ и сопственог морала. Тошковићево, урбаниста мора бити заинтересован како за снаге које обликују моделе намене површина, тако и за методе како планирати (Тошковић, 2006), доводи до питања које снаге данас обликују моделе намене површина и колико урбанисти имају подршке у вишој инстанци?

3. УРБАНИСТИЧКИ ХАОС ИЛИ „ПРИВИЛЕГОВАНИ“ УРБАНИЗАМ?

Урбанизам је напор за успостављањем хармоничног односа између природног, друштвеног и културног амбијента и артикулисаних физичких структура на некој територији (Чакарић, 2024); са акцентованим (пре)вредновањем елемената обликовања и организације насеља, квалитетом живљења појединца и заједнице, законитостима развоја и раста града и окружења (...). „Привилеговани“ урбанизам као неформалан израз односи се на урбанистичку политику која вреднује интерес елитизма, привилегованих група, од којих је дубоко укореењен инвеститорски урбанизам, концепт којим се омогућава спровођење материјалних интереса инвеститора, уз занемарење јавног интереса и потреба грађана. Ниш, као трећи град по величини у Србији, у угледању на највећа два, прихвата концепт ширења града по вертикали и формирање нових стамбених четврти хаотично подељених простора имовине више заинтересованих инвеститора, односно великих инвеститора на просторима отетог јавног интереса. Након трансформације постојећих блокова породичног становања у блокове великих густина са принципом поклапајуће грађевинске и регулационе линије плус еркери, поред нових објеката и наизглед осавремењеног простора, у коначном долази до деградације квалитета становања. „Царево ново рухо“ које се пласира потенцијалним купцима будућег стамбеног простора у тунелима ограниченим вишеспратницама, мењају некада проветрену саобраћајну мрежу, не остављајући места њеној трансформацији, већ је затварајући.

Инвеститорски урбанизам се не осврће на квалитет живота становника већ на профит, а за привилеговани урбанизам, осим политичара и носиоца плана, одговорни су и урбанисти. Последица ове симбиозе, на урбанисте се пројектује повиновањем интересу профита елитизма уз обећање да ће „град имати бенефит“, без разрађене визије и развоја простора, уз креирање (анти)урбанизма тренутка. Нове градске четврти, које се реализују према планским документима, остају у доба борбе са климатским променама без, или уз минимум зелених површина, преблизу постављених објеката са недовољним капацитетом паркирања и комуналне инфраструктуре, без објеката јавне намене и сл. Јавни отворени простори често су са препрекама, недовољно озелењени и ексклузивни, неретко

кориштени као паркинг простор. Споменици културе се не поштују, нападају водоизворишта. Тренд поплочавања јавних и површина за јавно коришћење вибропресованим бетонским плочама – популарним бехатоном, доприносе стварању топлотних острва у бетонизацији градске четврти. Кога још интересују паркови?

Плански документи, осим упитног квалитета, имају мањкавости у процедури, а поред двосмисленог начина спровођења, нетранспарентни су за јавност. Ниво грађанске партиципације је низак. У овом мору проблема и нелогичности, урбанисти или пливају, или су се већ утопили заједно са урбанизмом по мери човека и никако да испливају. Размишљање у духу колаборативног урбанизма остаје недостижно. Институције у својој немоћи, изгубиле су улогу браниоца јавног интереса и последично се улога урбанисте своди на преписивање „назови добре“ праксе инвеститорског урбанизма, без дубљег промишљања.

4. ПЕЈЗАЖ КАО УРБАНИЗАМ И КОЛИКО САМО ДАЛЕКО ОД ПРИМЕНЕ ТЕОРИЈЕ ПЕЈЗАЖНОГ УРБАНИЗМА?

Термин пејзажни архитекта први пут се појављује у 19. веку као термин који описује посебан вид архитектуре, која се бави дизајнирањем пејзажа у простору (Meason, 1828). Заљубљеник у историју уметности, Мисон описује пејзажну архитектуру као уметност дизајнирања простора. Добивши име, кренуло се имитирањем природе и пејзажисти престају бити посматрани као баштовани и из приватних вртова прелазе у јавни простор. 18. век и појава енглеског пејзажног или тзв. слободног стила, донела је одрицање од формалног стила, да би се након најзначајнијег периода 19. века, током 20. и 21. века пејзажна архитектура развила у урбанизму. Појављују се значајна имена (*Burle Marx, Church, Eckbo, Halprin*), а уласком у модернизацију, пејзажна архитектура губи јасне границе уз појаву бројних поддисциплина. Основни циљ пејзажне архитектуре је уређење природне и урбане средине ради стварања функционалних, естетски привлачних и еколошки одрживих простора за живот и уживање људи. Да ли је могуће постићи поменути циљ у садашњој експанзији изградње стамбених блокова, бетонирања и разарања постојећих зелених површина? Прави проблем и камен спотицања стручњака јесте оно што се налази испред свачијих улазних врата, стога је потребно осврнути се у прошлост, како би се могла схватити дубока укорененост проблема.

У делу „Смрт и живот великих америчких градова“, Џејн Џејкобс је хвалила урбане улице, са њиховим правилним уличним фронтима. Овај начин урбане изградње био је предмет напада још из времена од пре једног века, због концепта оријентације планирања градова према аутомобилима. Тај напад, упркос свему, наставио се током наредних пола века до пада тржишта некретнина, када се широм САД десио феномен ширења урбаних насеља ређањем саобраћајница са паркинзима и гаражним вратима. Да ли је данас потребно чекати суноврат на тржишту некретнина? Или дозволити луксуз постављања урбанистичких сазнања у исту раван са политичким ставовима? Нови поглед на урбанизам у Србији, као и у свету, почео је да се развија осамдесетих година прошлог века, пропацирајући добро организоване уличне пејзаже као врло битне за привлачење пешака. Иако урбанисти те епохе, шампиони у пројектовању компактних заједница, нису у потпуности избацили идеју ширења градова, имали су доста успеха у популаризацији идеја о саобраћајницама и блоковском зеленилу по мери пешака. Концепту по коме се у развијеним земљама ради и данас, потребно се вратити код нас; јер брижљиво истраживање природних ресурса локације довешће до свеобухватног пројектантског одговора који: а) укључује различите потребе нове изградње, б) идентификује могућност које нуди одређена локација и в) уважава њена ограничења.

Пејзажне архитектуре би требало да се боре за концепт развијања густих урбаних насеља без емисије штетних гасова. Уређење терена, блокови зграда и правци кретања представљају три главна пројектна елемента урбанистичког захвата било којих размера, а градски пејзаж подразумева отворене просторе, водене површине, саобраћајне коридоре, приступне саобраћајнице, паркове, тргове, улице. Урбана структура као шема, односно распоред градских блокова, улица, зграда, јавних простора и елемената градског пејзажа, заједно чине урбану средину. Равноправан и синхронизован однос, свих набројаних елемената заједно чине место, односно простор вредан за живот. Како се та равнотежа изгубила у корист једног до два елемента? Квалитетно пејзажно уређење и урбанизам морају ићи једано уз друго. Како што каже афричка пословица: „Ако желиш да ходаш брзо, корачај сам, ако желиш да стигнеш далеко корачај са неким“. Интердисциплинарност и међусобна сарадња свих актера урбанистичког планирања се изгубила између речи и опречних ставова, гурајући кризу у све веће дубине затрпане привидним економским просперитетом локалне самоуправе. Ова криза у урбанистичком планирању, може бити превазиђена. Извесно је да ће то бити тежак задатак са пуно препрека, али уколико се донесе одлука, на путу смо до успеха.

5. ЗАКЉУЧАК

Док размишљања о хибридном граду у свету постају неминовност, урбанизам у Србији остаје заробљен у оквирима чија је доминација започета последње декаде 20. века. Ако урбанисти нису успели да се помере од наслеђених модификовано - традиционалних урбаних модела, како ће се успети прилагодити улози агената промене, где урбани метаболизам захтева адаптивни одговор прилагођен промени, интероперабилност постаје императив, а урбанизам се ослања на мултидимензионалност: од микро интервенција до комплексних градских система организованих у интересу грађана? Урбаниста који је у доба социјализма био ауторитет, данас је пион у рукама градских моћника, одбачене етике. Данашњи урбаниста се свео на извршавање задатака у улози техничког цртача, без постављања питања и тражења разлога зашто, што изгледа да великом броју урбаниста и не представља проблем. Док су архитекти у урбанизму посматрани као носиоци, пејзажни архитекти представљају извршиоце једне фазе. Важне фазе.

Валдхајмова теорија обрће улоге у посматрању града кроз пејзаж пре него објекте и инфраструктуру, што би било интересно поставити кроз експеримент. Да ли би градови били боље сагледани на тај начин и где би била позиција инвеститора у оваквом ентузијастичком погледу на обликовање и организацију града? Да ли ће ретка врста урбанисте са почетка текста – поливалентни идеалиста, успети у одрживости своје улоге уоквирене у домену ентузијазма, сам, без икакве унутрашње и спољне подршке? Консеквентно размишљању у правцу без скретања, (анти)урбанистички хаос се наставља и трајаће до тренутка када се урбанизам врати урбанистима. Оним правим.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Glass, R. (1989). *Clichés of urban doom and other essays*. New York: Basil Blackwell Ltd
- Jacobs, J. (2011). *Смрт и живот великих америчких градова*. (М. Јанковић, прев.). Нови Сад: Mediterran publishing
- Meason, G. L. (1828). *On the landscape architecture of the great painters of Italy*. London: C. Hullmandel's Lithographic Establishment. <https://onlandscapearchi00meas>
- Waldheim, C. (ed.) (2006). *The landscape Urbanism Reader*. Princeton Architectural Press
- Waldheim, C. (2016). *Landscape as Urbanism: A general Theory*. Princeton University Press
- Ђураковац, А. (12. март 2018). *Pejzažne arhitekте: како смо заиста настали?* Preuzeto 18. aprila 2026, sa <https://pejzaznaarhonline.wordpress.com/2018/03/12/pejzazne-arhitekте-kako-smo-zaista-nastali/>
- Тошковић, Д. (2006). *Увод у просторно и урбанистичко планирање (друго, допуњено издање)*. Београд: Академска мисао
- Чакарић, Ј (2024). *Урбана трансформација 1: од архетипа до савременог града (електронски извор)*. Сарајево: Универзитет у Сарајеву - Архитектонски факултет
- <https://www.upa.org.rs/>